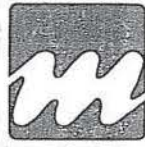

Sayı: 2

Yıl: 1986

MARMARA ÜNİVERSİTESİ FEN - EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TÜRK LÜK ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

İstanbul - 1987

MUSUL ATABEĞLİĞİ ZAMANINDA POSTA TEŞKİLÂTI

COŞKUN ALPTEKİN *

Geniş bir coğrafi sahaya hakim olan Büyük Selçuklu İmparatorluğu, merkezî idaresini sıhhatli tutabilmesi için kuvvetli bir istihbarat ve posta (berid) sistemine sahip olmak durumunda idi. İmparatorluğun kuruluşunun ilk yıllarında posta ve istihbarat teşkilâtına pek ehemmiyet verilmediği bazı kaynaklarda kayıtlı ise de ¹ zamanla bu durumun düzeldiği ve iyi işleyen bir posta sistemine sahip olduğu görülmektedir. Büyük Selçuklu İmparatorluğunun bir parçası olan Musul Atabegliği'nin kuruluşunu hemen takip eden yıllarda, posta ve istihbarat teşkilâtının işleyiş tarzı da, Selçukluların bu müesseseyi kısa bir süre içerisinde geliştirdiklerini göstermektedir.

1127 yılında Irak Selçuklu Sultanı Mahmud tarafından Zengi b. Aksongur'un Musul'a Atabeg olarak tayini ile kurulan Musul Atabegliği, kısa bir sürede Selçuklu devlet teşkilâtının bir küçük örneğini kendi bünyesi içerisinde kurmuştur. Bu arada posta ve istihbarat teşkilâtı da Selçuklu teşkilâtının küçük bir numunesi olarak gelişmiştir. Ancak hüküm sürülen sahanın coğrafi ve içtimai yapısı esasda olmayan bir kısım farklılıklar ortaya koymaktadır. Meselâ, çöllük bir sahada atın veya katırın yerine devenin posta hayvanı olarak kullanılması ve bu teşkilâtla ilgili bir kısım özel terimlerin Suriye, Irak, İran ve Anadolu'da değişik şekilde söylenmesi gibi.

Berid kelimesi Ortaçağ İslâm devletlerinde "Posta hayvanı, süvari postası, devlet postası, posta menzili ve iki posta menzili arasındaki mesafe" manâlarında kullanılmıştır ². İki posta menzili arasındaki mesafe ise kesin olmayıp mıntıkanın coğrafi yapısı, yerleşim şekli ile alâkalıdır ³.

Doç. Dr. Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

¹ El-Bundarı, *Zubdat al-Nusra ve Nuhat al-Ustra*, Türkçe çev. K. Burslan, *Irak ve Horasan selçukluları Tarihi*, (İstanbul 1943), 67. (Bundarı, ... Nizamülmülk haberciler nasbetmek hususunu, Alp Arslan'a arzetti, Alp Arslan şöyle cevap verdi: habercinin bize lüzumu yoktur, dünyanın her kıtasında dostlarımız ve düşmanlarımız da bulunur. Haberci bize bir haber getirdiği zaman kendinin bir garazi varsa, dostu düşman, düşmanı dost suretinde gösterebilir, dediğini kaydetmektedir) Ayrıca bkz. F. Köprülü, "Berid", *İA*, II. 545.

² F. Köprülü, ayn. es., ayn. yer.

³ Bu mesafenin çöl sahası için her biri 3 er millik 4 fersah yani 12 mil, Horasan ve Suriye için bunun yarısı olduğunu, ancak bazılarında göre çöl sahasında bir süvari postacısının namaz

Büyük Selçuklularda olduğu gibi, Musul Atabegliği'nde de posta ve istihbarat işleri ile meşgul bir divan bulunmamaktaydı. Bu vazifeyi atabegliklerde Divanü'r-resail yürütmekteydi. İmadeddin Zengi'nin Musul'a tayini sırasında Irak ve Suriye'de berid sistemi, gerek mahallî liderlerin birbirleriyle mücadelesi gerekse haçlıların bölgeye müdahalesi sebebiyle kesiklikler arzeder durumdaydı. Buna rağmen Musul Atabegi Zengi zamanında el-Cezire, Irak ve Suriye arasında iyi bir haberleşme sisteminin olduğu mevcut kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bu haberleşme sisteminde at ve hızlı koşan develerin yanı sıra güvercin de kullanılmıştır.

Zengi 1127 yılında Artukoğulları'nın hakimiyeti altında bulunan Nuseybin'i kuşattığı zaman, Timurtaş Mardin'den Nuseybin'e bir posta güvercini ile haber göndermiş ve beş gün içinde yardıma geleceğini yazmıştır. Ancak güvercin Zengi'nin adamlarınca yakalanmış ve haber değiştirilerek beş gün yerine yirmi gün yazılmıştır. Haberi değiştirilmiş şekilde alan Nuseybin muhafızı yirmi gün kuşatmaya dayanamayacağını bildiğinden Zengi ile anlaşarak şehri ona teslim etmek zorunda kalmıştır¹.

Atabeg Zengi zamanında Irak ve Suriye Posta sistemi ile alakalı bir diğer haber de bir anonim Süryani kaynağında mevcuttur. Urfa'nın 1144 yılında fethinden sonra Zengi, el-Bira'yı muhasara etmiş ve muhasara devam ederken Atabegin yanındaki meliklerden biri olan Ferruḥşah etrafındakilerin tahriklerine kapılarak Musul'da isyan etmiştir. Bu anonim Süryani kaynağı, "gecenin karanlığında deve üzerinde fırtına gibi yol alan bir haberci, naib Çakır'ın Musul'da öldürüldüğünü ve Mezopotamya'da isyanın başladığı haberini ulaştırdığını" kaydetmektedir². Bu ve buna benzer kayıtlar İmadeddin Zengi zamanında Musul Atabegliği'nde en azından askerî ve siyasî maksat ile kullanılan iyi bir posta ve istihbarat sisteminin var olduğunu göstermektedir.

İmadeddin Zengi'den sonra Haleb'e hakim olan, kısa bir süre sonra da hakimiyet sahasını Mısır'dan Orta Fırat bölgesine kadar genişleten oğlu Nureddin Mahmud zamanında ise berid sistemi gelişmiş ve güvercin ile iyi bir haberleşme teşkilâtının kurulması, o devir için büyük bir yenilik olarak

vakitleri hesaba katılmak üzere 4 beridlik yani 48 millik bir yol gidebileceği kabul edilmektedir, (F. Köprülü, ayn. eser, 541).

¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 455-456, ayn. müel., *Atabekiyye*, 36-37; Ebu Şame, *Ravzateyn*, 1, 77.

² Ana. Syr. Chl., *Choronicon (Syriacum) ad Annum chr. 1203/4 Pertensens*, nşr. J.B. Chabot, CSCO, III, Paris 1918; "The First and Second Crusades from Anonymous Syriac Chronicler" *JRAS*, I, 63-101, II, 273-305, İng. çev. A.S. Tritton ve H.A.R. Gibb, II, 287; Ayr. bkz. C. Alptekin, *Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*, İstanbul 1985, 170.

görülmüştür. Her ne kadar D. Sourdel, Zengi'ler ve Eyyubi'ler zamanında gerçek manâda bir berid sisteminin bulunmadığını The Encyclopedia of Islam'ın "Barid"¹ maddesinde zikrediyorsa da, Nureddin Mahmud zamanında 1157 de Dimaşk - Banyas daha sonra da Dimaşk-Kahire, Dimaşk-Baalbek, Dimaşk-Karyateyn, Dimaşk-Kârâ-Hıms-Hama-Maarra-tün-numan-Halep arasında güvercin ile haberleşme sisteminin bulunduğu bilinmektedir². El-Menasib denilen haberleşmede kullanılan bu güvercinler Defterü'l-ensab'a kayıtlı idiler. Varakü't-tayr adı verilen özel bir kâğıda yazılan mesaj kuşun kanat teleklerine konurdu. Büyük kalelerde burc adı verilen güvercinlikler bulunurdu. Güvercinler kurye olarak kullanılmazdan önce bu iş için eğitilirdi.

Uzun mesafelerde kuşlar için merakizülhamam olarak adlandırılan dinlenme yerleri vardı ki bunlar çoğu kere atlı veya develi kuryelerin konak yerleri içinde idi.

Netice olarak, Sultan Melik-Şah zamanından itibaren hızla gelişen posta ve istihbarat sistemi atabegliklerde de kendisini göstermiş ve bu sayede Selçuklu İmparatorluğu'nun en ücra köşeleriyle dahi haberleşme sağlanmıştır.

¹ D. Sourdel, "Barid", *EF*², I, 1045.

² N. Elisseff, *Nur ad-Din*, III, 785.